

Tudásgazdaság Magyarországon

Chikán Attilával, a BKÁE rektorával beszélget Szalavetz Andrea

Ha az ember a szakmai sajtóból és a szakfolyóiratokból próbálja megállapítani, hogy Magyarország informatikai alapú modernizációs helyzetképének milyen a hazai megítélése, sajátos kettséget figyelhet meg. Magyarországnak az „új gazdaság” körülményei közötti helytállási képességről szólva, a hazai szakajtó egy része kizárólag az információtechnológia és az Internet hazai – relatíve jelentéktelen – szerepéből indul ki, és vérmérsékletétől függően fest drámai képet a lemaradás végveszélyeiről. A közgazdász szakma ugyanakkor főként a termelési és kereskedelmi adatokat veszi figyelembe, és megállapítja, hogy Magyarország, az EU-csatlakozás előtt álló többi országgal összehasonlítva, jóval magasabb technológiai szintű termékekre specializálódott. Az információ- és kommunikációs technológiai szektor termékei kiemelkedő arányt képviselnek feldolgozóiparunkban, vagyis „nyugodt jövő elé nézhetünk”: a fejlett világban új vezető iparág jelent meg és Magyarországon is ez adja a növekedés dinamikáját. A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem rektoraként, a vállalatgazdaságtan professzoraként Ön hogyan ítéli meg, tekinthetjük-e a magyar gazdaságot „új gazdaságnak”, és ha igen, milyen értelemben?

Tisztázzuk először, mit jelent az „új gazdaság”. Bár az információtechnológia az „új gazdaság” fontos összetevője, a kifejezés ennél többet jelent. A közgazdász szakma „új gazdaság” alatt a gazdaság egészére kiterjedő jelenségcsoportot ért. A legelőször az amerikai gazdaságban megfigyelt jelenségcsoport egyik legfontosabb eleme a magas növekedés. Bár korábban a konjunktúraciklus haláláról cikkezett az amerikai sajtó, 2000 második felében a növekedés lelassult és 2001 elején az amerikai gazdaságban is bekövetkezett a recesszió. Tény azonban, hogy még a visszaesés idején is magasabb volt a növekedés üteme, mint a korábbi időszakokban.

A gazdasági növekedés, mint ahogy Martin Neil Baily, Clinton elnök Gazdasági Tanácsadó Testületének elnöke, egyik beszédében megállapította, nem elsősorban az informatikai javak kibocsátásának gyors növekedésére és az információtechnológiai szektorban mért termelékenység-emelkedésre vezethető vissza. A növekedés nagyobb mértékben volt köszönhető – az informatika eredményeit felhasználó, tevékenységébe beépítő – egyéb ágazatokban mért termelékenység-emelkedésnek, amely az „új gazdaság” második fő jellemzője.

Mindebből az következik, hogy bár a „konjunktúraciklus halálát” sugalló előrejelzések nem jöttek be, az informatikai szektor gyengélkedése és a gazdasági növekedés lelassulása idején sem érdemes az „új gazdaság” összeomlásáról cikkezni.

Az „új gazdaság” harmadik fő összetevője az állandó változás: mikro- és makroszinten egyaránt tele van a világ bizonytalansággal, nem számíthatunk egyetlen gazdasági fejlődésre. A gazdaság szereplőinek gyakori technológiai sokkokra kell felkészülniük, amelyek nagyon rövid idő alatt akár egész ágazatok gazdasági szerepét, teljesítménymutatóit megváltoztathatják. A döntéshozóknak kulturális sokkokra is

fel kell készülniük. Bizonyos értelemben a szeptember 11-i amerikai események is ide sorolhatók. A polarizáció az „új gazdaság” negyedik tényezője.

Arra gondol, hogy az információs forradalomnak köszönhetően, a világgazdaság centrumán kívüli országok társadalmi jóval szélesebb körben szembesültek az amerikai életforma kulturális mintáival?

Pontosan. Az információ- és kommunikációs technológiai szektor drámai fejlődése azt is jelentette, hogy bizonyos társadalmak hihetetlen intenzitással szembesültek számukra idegen és elfogadhatatlan kulturális és életmódbeli feltételekkel. Mindez feldolgozhatatlan volt számukra.

Ami az említett életmódbeli különbségeket illeti, véleménye szerint elősegíti-e, gyorsítja-e az információtechnológiai forradalom a világgazdaság centrumán kívüli országok felzárkózását?

Nem. Véleményem szerint épp ellenkezőleg. Minden gyors fejlődés a polarizáció fokozódásával jár. Az „új gazdaság” nem segíti elő a kiegyenlítődést, azt más mechanizmusokkal, politikai eszközökkel (globális, pl. WTO-vezérelt) kereskedelempolitikai megállapodásokkal kell megoldani.

Kérdés, hogy miként értelmezzük a polarizációt. Hiszen a technológiai forradalom a világgazdaság centrumán kívüli országok széles társadalmi rétegeihez jutott el. Olvashatunk arról, hogy Internet-kávézókat nyitnak Jordániában, vagy arról, hogy India szoftver-nagyhatalommá vált. Nem arról van szó, hogy az „új gazdaság” mindenki számára emelkedést, életfeltétel-javulást jelent, de természetesen a legfejlettebbek jobban ki tudják használni az ebből adódó lehetőségeket, gyorsabban fejlődnek és emiatt fokozódik a polarizáció?

Meggyőződésem szerint ez nem tekinthető törvényszerűnek, bár a folyamatnak van ilyen összetevője is. Valóban kérdés, hogy miként értelmezzük az emelkedést, az életkörülmények javulását. Lehet, hogy a világon olyan emberek is használhatják ma az Internetet, nézhetnek televíziót, stb., akik számára mindez korábban elképzelhetetlen volt, de kérdés, hogy életfeltételeiket a másik oldalról nem befolyásolják-e sokkal kedvezőtlenebbül egyéb tényezők, például környezeti sokkok. Mondok egy konkrét példát, ami régi, de nagy hatással volt rám. Mongóliában, a szocialista iparosítás idején drámai gyorsasággal jurtavárosok „nőttek ki a földből”, ahol, bár volt villany, és számos olyan használati eszköz, amellyel a nomád életkörülmények között, korábban természetesen nem rendelkeztek az ott letelepült emberek, tehát a *közgazdasági és szociológiai paraméterekkel mérhető életviszonyaik elvileg jobbak voltak, mint korábban*, mégis, valójában páratlan nyomorban, a korábbi nomád életformával összehasonlítva nyomorúságosabb körülmények között éltek. Hasonló jelenségek piacgazdasági viszonyok között is érvényesülnek.

Térjünk vissza a bevezetőben feltett kérdésre. Tekinthető-e Ön szerint Magyarország, a magyar gazdaság „új gazdaságnak”?

Igen. Magyarország, ha sorra vesszük az „új gazdaság” fent felsorolt jellemzőit, mindenképpen „új gazdaságnak” tekinthető, de szögezzük le, mindez nem minősít

tés, nem értékítélet. Magyarország olyan mértékben integrálódott a globális gazdaságba (ami természetesen nagyon kedvező), hogy nem is kerülhetne volna el az „új gazdasággá” történő átalakulást.

Vegyük akkor valóban sorra az „új gazdaság” felsorolt jellemzőit. Magas növekedés – nos ez csak a gazdaság bizonyos szektoraiban figyelhető meg. Gyors termelékenység-emelkedés – ugyanígy, a külföldi tulajdonban lévő cégeknél igen, a hazai kis- és középvállalatoknál jóval kevésbé. Polarizáció – hát igen. Nem túlságosan duális ez a magyar „új gazdaság”?

Nem szeretem ezt a kifejezést, mert nem jól fejezi ki a történet lényegét. Az érem két oldala nincs meg egymás nélkül. Szögezzük le, a magyar gazdaság modernizációja szempontjából a külföldi működőtőke beáramlásának alapvető jelentősége volt. A hazai szektor lassú fejlődése? Mindez mérce kérdése. A megítélésünket egyrészt az a tény torzítja, hogy a külföldi működőtőke főként az amúgy is gyorsan fejlődő, emelkedő ágazatokba áramlott. Másrészt, mint ahogy ez a BKAE Vállalatgazdaságtan tan-székén folyó „Versenyben a világgal” kutatás empirikus felméréseiből kiderült, a külföldi cégekről szóló sajtó-híradások, vállalati esettanulmányok, kisebb-nagyobb mintán alapuló felmérések mind, mind a külföldi tulajdonú cégek krémjéről, az ún. „blue chip” vállalatokról szólnak, holott sok olyan külföldi érdekeltségű cég van, amelynek teljesítménymutatói nem sokkal jobbak a hazai tulajdonú cégeknél. Tehát egyrészt iparági sajátosságok, másrészt a mintaválasztás torzítja a képet.

Azt is meg kell jegyeznünk – ez szintén látszott a „Versenyben a világgal” kutatás felméréseiből, hogy nagyon sok, és növekvő számú, olyan hazai tulajdonú cég van, amelyik nagyon jelentős eredményeket ért el, gyorsan fejlődött, nemzetközi színvonalú technológiával rendelkezik.

„Dualitást” én abban az értelemben látok, hogy a magyar gazdaságban valóban nem az információtechnológia egyéb gazdasági ágazatokba való átgűrűzése adja a gazdasági növekedés hajtóerejét. Nagyon súlyos a lemaradás a hazai tulajdonú kis- és középvállalatok informatizáltsági szintje tekintetében. Ez a lemaradás nem hozható be egy-két éves fejlesztési programokkal, hosszú távú képzésre, jelentős beruházásokra van szükség.

Váltunk témát. A Közgazdasági Egyetem rektoraként hogy látja, adottak-e az oktatásban azok a feltételek, amelyek elősegítik a gazdaság alkalmazkodását a tudás gazdaság követelményeihez? Melyek ezek a követelmények, és megfelelő-e mindehhez az oktatási rendszer szerkezete és minősége?

Az egyetemek a tudás gazdaság olyan kulcsintézményei, mint a klasszikus kapitalizmusban az összeszerelő üzemek, vagy a feudalizmusban a latifundiumok. A tudás gazdaságban a „tudásgyáraknak” két termékük van: a végzett hallgatók és a kutatási eredmények. Ez utóbbiak piaci megítélése bizonytalan, nehezen mérhető. Ami a végzett hallgatókat illeti, mindenképpen pozitívnak tekinthető, hogy megnőtt a felsőoktatásban résztvevők aránya. A „tudásgyárak” problémája – amely természetesen nem egy kormányzati ciklus problémája, hanem végigvonul a rendszerváltást követő oktatástörténeten – az, hogy hiányzott és hiányzik egy átfogó fejlesztési koncepció. Nem csupán a pénz hiánya okozta a problémákat, hanem a koncepció hiánya arról, hogy milyen szerkezetben valósítsuk meg a felsőoktatás tömegesítését, milyen átalakítások szükségesek ahhoz, hogy az elitoktatás és a hatékony tömegoktatás egyszerre megvalósuljon.

A tömegesítés egyébként is elsietett volt, hiszen a felsőoktatási (s ezen belül főleg az oktatói) kapacitás növekedése nem tartott lépést a hallgatók számának növekedésével. Nem volt tartalmi koncepció arról sem, hogy a magyar gazdaság számára miért jó az egyetemi integráció. Az előterjesztésekben és az indoklásban csak az volt olvasható, hogy az integrált egyetemek könnyebben irányíthatók; hivatkoztak továbbá költségmegtakarítási szempontokra, bizonyos – meggyőződésem szerint nem feltétlenül létező – méretgazdaságossági előnyökre. Nem esett szó ugyanakkor a felsőoktatás szükségszerű szerkezeti átalakításának mikéntjéről.

Lássuk be, nem az a baj, hogy az oktatás, vagy a hallgatók színvonala romlott, hiszen ez a tömegesítés szükségszerű velejárója. Ha nem elit hallgatókkal és oktatói karral rendelkező elitegyetemben gondolkodunk, hanem tömeges felsőoktatásban, akkor az átlag szükségszerűen romlik. A baj az, hogy nem volt koncepciónk, hogy miként őrizhetnénk meg az oktatás elit szegmensének a színvonalát, vagyis hogy a felsőoktatás csúcán ne romoljanak a körülmények. Nem volt koncepciónk abban a tekintetben sem, hogy a felsőoktatás legalsó szintjén miként lehetne bizonyos minimális színvonalat biztosítani. Átgondolt stratégia kellett volna a túlképzés leépítésére, és ugyanakkor a szükséges ismeretek átadásának, átadhatóságának biztosítására, vagyis ki kellett volna alakítani *az oktatás vertikális minőségi differenciálásának koncepcióját kellett volna kialakítani*.

Mindehhez természetesen komoly erőforrásokat kellett volna mozgósítani. A felsőoktatás koncepciózus reformja természetesen a finanszírozási reformot is magában foglalja, vagyis annak az áldatlan helyzetnek a megszüntetését, hogy a mindig is gyenge költségvetési alkupozíciójú oktatás maradékelv alapján működjön.

Nemrég egy olyan javaslatot terjesztettünk az Oktatási Minisztérium elé, amely lehetővé tenné az Egyetem gazdasági társasággá alakítását. Ha az Egyetem nem költségvetési intézmény lenne, hanem egy száz százalékban állami tulajdonú gazdasági társaság, munkatársai pedig nem közalkalmazottak lennének, számos olyan szabályozási béklyótól megszabadulhatnánk, amely jelenleg gátolja az új követelményekhez való rugalmas alkalmazkodást. Természetesen a hallgatók mindezt nem vennék észre, a törvény szerint járó állami támogatások továbbra is érvényesek lennének. Az átalakítás ugyanakkor nagyobb szabadságot biztosítana egyrészt az oktatói kar szerkezeti átalakításához, másrészt elképzelhető, hogy hozzájárulna a finanszírozási feszültségek megoldásához. Talán nem közismert, hogy egyetemünk bevételeinek 40%-a saját bevétel, a költségvetési juttatások az összes bevételnek csupán 60%-át teszik ki. Ugyanakkor, hogy csak egy groteszk elemet említsek, költségvetési intézmény lévén, a saját bevételeket is költségvetési pénzként kell kezelnünk, felhasználásáról így kell elszámolnunk.

A felsőoktatás szerkezeti és finanszírozási reformját szorgalmazó érvekkel gyakran azt az ellenérvet szegezik szembe, hogy ez a szféra csak nyeli a pénzt. Mindez nem szükségszerű. Ha a szabályozási béklyók egy részének leépítésével, az egyéni kezdeményezéseknek tágabb teret adunk, egyrészt jelentős költségmegtakarítás érhető el, másrészt modernebb, a kor követelményeinek jobban megfelelő oktatási szerkezet alakul ki.

Térjünk vissza az „új gazdaság” gazdasági vonatkozásaihoz. Melyek a magyar gazdaság versenyképességének legfőbb tényezői és hiányosságai az információs- és tudásgazdaság korában?

Közhelyet fogok mondani, amit ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyozni. Még mindig a relatíve jól képzett és relatíve olcsó munkaerő adja a fő versenyelőnyünket, ami nagy szó, hiszen a tudásgazdaság korában mindez felértékelődik. Gondoljunk bele, ha a nyersanyaglelőhelyeink motiválnák a betelepülő külföldi működőtőke-befektetőket, ez az előny az „új gazdaságban” gyorsan erodálna.

Relatíve jól képzett és relatíve olcsó munkaerő? Biztos Ön abban, hogy mindez továbbra is fennáll? A vállalatok humán erőforrás-menedzserei egyre gyakrabban panaszkodnak arról, hogy ma már nem lehet megfelelően képzett munkaerőt találni, terjeszkedésük, vagyis tevékenység-bővítésük egyik legfőbb akadálya sok helyen a munkaerőhiány. Ami az olcsóságot illeti, nem vezet-e a bér- és jövedelmi viszonyok előző kormányzati ciklusban elkezdett rendezése, ami úgy tűnik ebben a kormányzati ciklusban is folytatódik – a relatíve alacsony bérszinten alapuló versenyképesség eróziójához?

Véleményem szerint nem feltétlenül kedvezőtlen, hogy a növekvő bérszínvonal bizonyos tevékenységek továbbtelepülésével jár. Nem az a feladat, hogy mindenképpen akadályozzuk meg, hogy a nálunk működő külföldi tulajdonú leányvállalatok kitelepüljenek. A gazdaságstratégiának arra kell megoldást kínálnia, hogy miként modernizálhatjuk ezáltal a gazdaság szerkezetét, miként érhetjük el, hogy a tőlünk kitelepülő cégek helyett, azoknál technológiaigényesebb, nagyobb helyi hozzáadott értéket biztosító tevékenységek települjenek be, miként csábíthatunk be olyan befektetőket a kitelepülők helyére, amelyek hajlandók a kutatás-fejlesztési tevékenységük egy részét helyileg végeztetni.

Az „új gazdaság” kifejezés részben az immateriális javak fokozott értéktermelési szerepére utal. A magyar gazdaság szereplői mely immateriális értéktermelési területeken rendelkeznek kompetitív előnyökkel és melyek a legfőbb kompetitív hiányosságaink?

A rendszerváltást követő években a közgazdász szakma többségének még komoly illúziói voltak arról, hogy Magyarország sok tekintetben regionális központtá válhat. Az első évtized végére azonban már egyértelművé vált, hogy Magyarország nem lehet regionális pénzügyi központ, hiszen a pénzügyi szolgáltatások rendszere jóval inkább globális keretek között szerveződik, mint gondoltuk. Ápolgattuk azt az illúziót is, hogy egyéb szolgáltatások területén regionális központtá válhat az ország, például regionális logisztikai központtá. Ennek megvalósításához azonban jóval nagyobb volumenű és hatékonyabb infrastruktúra-fejlesztési erőfeszítésekre lett volna szükség. Mindkét említett terület erősen igényli az informatikai támogatást, ha úgy tesszük, tipikus „új gazdaságba” tartozó szektorokról van szó. Nem informatikai hiányosságok miatt kellett az illúzióinktól elbúcsúzni, hanem azon egyszerű ok miatt, hogy hiába volnának fejlett járműkövető, útvonal-optimalizáló informatikai rendszereink, hiába képesek elvileg a magyar mérnökök világszínvonalú logisztikai támogató szoftvereket kifejleszteni – ha nem elég sűrű és korszerű az úthálózat, nem épültek meg az autópályák, fejletlen a vasúti közlekedés, nincs értelme Magyarországon nemzet-

közi hatósugarú logisztikai központokat létrehozni. *Informatikai alapon talán rá tudunk volna kapcsolódni a világra, az infrastrukturális alapok azonban hiányoznak.*

Ön szerint, miként módosul a feldolgozóipar szerepe Magyarországon az információs- és tudásgazdaság korában?

A kilencvenes évek elején erősen visszaesett a feldolgozóipar GDP-résaránya. A kilencvenes évek második felében ez az arány ismét növekedni kezdett, vagyis a feldolgozóipar gazdasági szerepe erősödött, de ez a növekedés csupán korrekció volt, a mélyponthoz képest. A közeljövőben újabb, nagyobb arányú szerkezeti eltolódások nem várhatók, vagyis nem számolhatunk azzal, hogy szolgáltatási szektor GDP-résaránya jelentősen növekedni fog. A feldolgozóipar gazdasági szerepének legfeljebb lassú visszaszorulása várható. De megítélésem szerint nincs is ma szükség nagymértékű szektorális változásokra, hazánk ágazati szerkezete a fejlődés adott szintjén megfelelőnek mondható.

Magyarországon ugyanakkor az elmúlt évtizedben feldolgozóiparra alapozott modernizáció zajlott le, vagyis makromutatóink a külföldi működőtőke-befektetéseken alapuló feldolgozóipari kibocsátás-növekedésre visszavezethetően javultak. Ön az imént azt fogalmazta meg, hogy nem tartja valószínűnek, hogy a közeljövőben a szolgáltatási szektor vegye át a gazdasági növekedés hajtóerejének szerepét. Felmerül így a kérdés, hogy fenntartható-e a gazdasági növekedés és a modernizáció jelenlegi üteme, továbbra is kizárólag a feldolgozóiparra alapozottan?

Nem, semmiképpen. A jelenlegi helyzet megfelelő, de csak mint a további fejlődés kiindulópontja. A feldolgozóiparra koncentrált stratégiával legfeljebb pár jó évünk lehet még. Ismét visszatérek a vesszőparipámhoz: oktatás, oktatás, oktatás. Világgazdasági pozícióinkat csak akkor őrizhetjük meg, ha az eddigieknél nagyságrendekkel többet fektetünk be az oktatás reformjába, modernizációjába. Sok évvel ezelőtt Berend T. Iván egyik előadását hallgattam. A gazdaságtörténet professzora arról beszélt, hogy amelyik országban eddig komoly modernizációs programot hajtottak végre, bárhol, ahol a gazdasági teljesítmény jelentős mértékben javult, ott az eredményeket szinte mindig átfogó oktatási reform előzte meg.

Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy az oktatást stratégiai ágazatnak kellene végre tekinteni! A tudásgazdaságban való helytálláshoz a tudást valahol, valahogyan meg kell szerezni! Ebben – és ez objektív tény, nem ízlés kérdése – az oktatási intézményeknek kulcsszerepe van. A jelenlegi közeg ezt szóban elismeri, tettekben annál ritkábban. A politikus számára az oktatásnak való juttatás szükséges rossz (nem hoz szavazatot), az üzleti szféra pedig többnyire nagyvonalúságának kifejezéséeként látja az oktatásnak nyújtott támogatást – a lényeg, hogy (tisztelet a kivételnek) általában nem tekintik stratégiai befektetésnek. Hogy mi a kibontakozás útja? Az élet ki fogja kényszeríteni a változást.

Nagy kérdés, hogy az oktatás modernizációja és a megreformált oktatási rendszer fenntartása, finanszírozása (amely utóbbiba az oktatási intézményekben végzett kutatási tevékenység finanszírozása is beletartozik) a továbbiakban is kizárólag állami feladatnak tekintendő-e. Milyen mértékben vállaljon szerepet mindebben az üzleti

szféra? Az oktatási intézményeknek nem az üzleti szféra „adományaira” van szüksége, hanem arra, hogy a vállalati működés természetes rendjébe férjen bele az oktatás hosszútávú finanszírozása. Ennek mechanizmusait az állami, üzleti és oktatási szféra szakembereinek együtt kell kimunkálni – ez a fentebb már hiányzóként említett felsőoktatási stratégia szerves része lenne.

Chikán Attila

a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem rektora. Megelőzőleg mintegy másfél évtizedig az Egyetem Vállalatgazdaságtan Tanszékét irányította, majd gazdasági miniszter volt. Ő vezette az utóbbi évtized legkiterjedtebb hazai közgazdasági kutatási programját, "Versenyben a világgal" címmel. Főbb kutatásai a gazdaság szerkezetére és működésére, a vállalatgazdaságtanra és a logisztikára irányulnak.